

ՀՏԴ 910.1

Աշխարհագրություն

Վահագն ԳՐԻԳՈՅԱՆ

ԵՊՀ Սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոնի վարիչ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային դպրոցի աշխարհագրության դասընթացի բովանդակությունը մեր օրերում չափազանց կարևորվում է, քանի որ ինտեգրվում ենք աշխարհի տնտեսական, քաղաքական, հասարակական, տարրերի կառույցներին, իսկ աշխարհագրական գիտելիքների դերը օրեցօր մեծանում է: Ուստի ազգային դպրոցում պետք է ուղղություն դարձվի աշխարհագրության առարկայի դասավանդմանը, կիրառելով միջազգային առաջավոր փորձը, պահպանելով ազգային դիմագիծը: Այս հարցերի մասին է շոշափվում հոդվածում:

Բանալի բառեր՝ աշխարհագրության բովանդակություն, աշխարհագրության հայեցակարգ, հումանացում, սոցիոլոգիայում, էկոլոգիայում, մանկավարժահոգեբանական մոդել, աշակերտակենտրոն ուսուցում:

В.Григорян

СОВРЕМЕННОЕ СОДЕРЖАНИЕ КУРСА ШКОЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Содержание курса географии Национальной школы Республики Армения в настоящее время имеет чрезвычайно важное значение, так как мы интегрируемся в экономические, политические, социальные мировые структуры, и роль географических знаний возрастает день ото дня. Поэтому национальная школа должна ориентироваться на преподавание предмета географии, применяя лучший мировой опыт, сохраняя национальный облик. Эти вопросы рассматриваются в статье.

Ключевые слова: географическое содержание, географическая концепция, гуманизация, социологизация, экологизация, педагогико-психологическая модель, личностно-ориентированное обучение.

V. Grigoryan

THE MODERN CONTENT OF SCHOOL GEOGRAPHY AND THE PROBLEM OF ITS IMPROVEMENT

The content of the geography course of the National School of the Republic of Armenia is extremely important nowadays, because we are integrating into the economic, political, and social structures of the world, and the role of geographical knowledge is growing every day. Therefore, the National School should be aimed at teaching the subject of geography, using international best practices, preserving the national image.

Key words: *the content of geography, the concept of geography, humanization, sociology, ecology, pedagogical and psychological model, teaching students.*

Խնդրի դրվածքը: Պատմական Հայաստանը ունի կրթության հազարամյակների պատմություն, որի ընթացքում ձևավորվել և կատարելագործվել է հայկական դպրոցը: Դպրոցի պատմության մեջ բնականաբար իր ուրույն տեղն է մշտապես զբաղեցրել աշխարհագրությունը, քանի որ հնագույն գիտություններից է: Այն պայմանավորված է եղել մարդու՝ շրջակա միջավայրը ճանաչելու ցանկությամբ, որի պատճառով, ի տարբերություն մյուս բնական գիտությունների ավելի վաղ է մուտք գործել դպրոցական ծրագիր:

Աշխարհագրություն առարկայի բովանդակությունը բոլոր ժամանակներում կրել է փոփոխություններ՝ կախված ժամանակաշրջանի բնական, տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական պայմաններից: Բովանդակության փոփոխությունները պայմանավորված են եղել նաև ժամանակի սոցիալական պատվերի, աշխարհագրական գիտության զարգացման, ինչպես նաև հարակից ու օժանդակող գիտությունների տրամաբանության, հոգեբանության, սոցիոլոգիայի, փիլիսոփայության, մանկավարժության զարգացման հետ: Այդ առումով կարևորվում է դպրոցական աշխարհագրության բովանդակային և դրանց կատարելագործման հետ կապված հարցերի ուսումնասիրությունը:

Աշխատանքի վերլուծությունը: Աշխարհագրության բովանդակությունը սովորաբար դիտվում է որպես հասարակության պահանջը կատարող մանկավարժահոգեբանական մոդել, այսինքն՝ մարդը պետք է ունենա ինչ որակներ պետք է ունենա, ինչ կարողանա, ուսուցանել և այլն: Երեխաների դաստիարակության սոցիալական պահանջներն իրականացվում են համապատասխան սոցիալ-տնտեսական և պատմական պայմաններում [1]:

Ցանկացած առարկայի, այդ թվում նաև աշխարհագրության ուսուցման, հատկապես մեթոդիկայի կարևոր խնդիրներից են ուսուցման նպատակները, այսինքն՝ ինչի համար ուսուցանել, սովորեցնել: Այդ խնդրի լուծումից են մեծապես

կախված դպրոցական աշխարհագրության բովանդակությունը, կառուցվածքը, ուսուցման մեթոդները:

Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթական դպրոցի աշխարհագրական կրթության գլխավոր նպատակները և խնդիրները ձևակերպված են «Հանրակրթական դպրոցի «Աշխարհագրություն» առարկայի հայեցակարգ»-ում, որտեղ նշվում է, որ *աշխարհագրություն* առարկայի նպատակն է ապահովել սովորողների համար նվազագույն աշխարհագրական և քարտեզագրական գիտելիքներ, որն անհրաժեշտ է մեր պետության քաղաքացու համար՝ անկախ նրա ընտրած ապագա մասնագիտությունից և գործունեության բնագավառից: Դա նշանակում է սովորողներին մատուցել գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների այնպիսի մակարդակ, որը հնարավորություն է տալիս ճանաչելու հայրենիքը և նրա տեղն աշխարհում, բնական և սոցիալ-տնտեսական միջավայրը, պատկերացնել և ըմբռնել երկիր մոլորակի վրա տեղի ունեցող երևույթները, դրանց պատճառահետևանքային կապերը: Անհրաժեշտ է ուսումնասիրել և տեղեկացված լինել աշխարհի տարածաշրջանների, հատկապես մեր հարևան երկրների մասին: Ձևավորել սովորողների մոտ աշխարհի միասնական մեկ մոդելի ամբողջականության, *բնություն-հասարակություն* փոխալսման ավորվածության վերաբերյալ աշխարհայացք [2]:

Աշխարհագրական կրթությունն իրականացնում է հանրակրթության ընդհանուր նպատակներ և լուծում խնդիրներ: Հատկանշական է նաև այն, որ աշխարհագրությունը, ի տարբերություն մյուս առարկաների, ունի իր ուրույն գործառույթը: Միակ դասընթացն է, որ տալիս է *Երկիր* մոլորակի հասարակության տարածքային կազմակերպման մասին ամբողջական պատկերացում: Միննույն ժամանակ Երկրի վրա ընթացող բոլոր երևույթների զարգացման օրինաչափությունների օրինակով աշակերտների մոտ ձևավորում է գիտական աշխարհայացք, համոզմունք՝ աշխարհի միասնականության և երևույթների միջև եղած կապերի պատճառականության վերաբերյալ: Աշխարհագրությունը միակ գիտությունն է, որ սովորողներին ճանաչելի է դարձնում ժամանակակից աշխարհն իր զարգացման օրինաչափություններով, անընդհատ ծավալվող հիմնախնդիրներով, ծանոթացնում աշխարհի տարածաշրջանների ու երկրների բնությանը, բնակչությանը, տնտեսությանը, ժողովուրդների բարքերին ու մշակույթին: Ի վերջո, աշխարհագրությունն է, որ աշակերտին ուղղորդում է՝ ճանաչելու սեփական հայրենիքը, գնահատելու նրա տեղն ու դերը աշխարհում, ընկալելու մեր երկրի մերձավոր ու հեռավոր հարևանների միջև իրականացվող հարաբերությունների ամբողջ համակարգը:

Աշխարհագրությունը սովորողներին հաղորդում է կիրառական նշանակության գիտելիքներ, ձևավորում կարողություններ ու հմտություններ՝ աշխարհագրական տարբեր բովանդակության քարտեզներից օգտվելու, պարզագույն քարտեզ, սխեմա, գծապատկեր, աղյուսակ կազմելու, մասնագիտական աղբյուրներից օգտվելու և դասակարգելու, դիտարկումներ ու չափումներ կատարելու և այլն: Այս

ամենը բխում է հանրակրթության ընդհանուր բովանդակությունից և աշխարհագրության առարկայական չափորոշիչներից: Անկախության առաջին իսկ տարիներից խնդիր դրվեց դպրոցի վերակառուցման վերաբերյալ, որում կարևորվում էր կրթության բովանդակության ամբողջական փոփոխման հարցը: Բնականաբար, նոր մոտեցումները պահանջում էին նոր սկզբունքներ, որի հիման վրա պետք է զարգանա ազգային դպրոցը՝ հենվելով միասնական աշխարհագրության, ազգային մոտեցման, Հայաստան կենտրոնով աշխարհագրության, աշխարհագրական կրթության միջազգային հոշակագրի գաղափարախոսությամբ:

Դպրոցական աշխարհագրության խորհրդային ծրագրերի հիմքում դրված էր ռուսակենտրոն մոտեցում: Հաճախ մերժվում էին տարածաշրջանների, ազգային աշխարհագրության նյութի ծավալուն ուսումնասիրությունը, ուսումնական նյութի կառուցման տարբեր սկզբունքները: Ամբողջ երկրի տարածքում աշխարհագրությունն ուսումնասիրվում էր նույն սկզբունքներով, որն անընդունելի էր, ինչը որոշ բնական դասընթացների (քիմիա, ֆիզիկա, կենսաբանություն) համար ընդունելի էր:

Դպրոցական աշխարհագրությունը մեծապես տուժում էր՝ նաև պարտադրված գաղափարախոսությունից, այն էր՝ կոմունիստական: Աղավաղվում կամ չէր թույլատրվում տալ ճշգրիտ փաստարկներ սոցիալական, տնտեսական աշխարհագրության վերաբերյալ:

Աշխարհագրական արդի ուսումնասիրությունները ստեղծեցին գիտական այնպիսի բազա, որը հասարակությանը տվեց հնարավորություն ընկալելու շրջակա միջավայրի առանձնահատկությունները, պատկերացում ունենալու բնական պայմանների ու ռեսուրսների կիրառման հնարավորությունների մասին:

Ժամանակակից աշխարհագրությունն իրականացնում է բազաթիվ գործառույթներ՝ իր մեջ ներառելով մի շարք կարևոր ուղղություններ՝ ինչպիսիք են՝ սոցիոլոգիացումը, հումանացումը, էկոլոգիացումը:

Հումանացումը գիտության շրջադարձն է դեպի մարդը, հասարակությունը, նրա գործունեության ոլորտները: Այն ինքնին նորույթ է գնահատում և հաստատում է մարդկային արժեքները, մշակութային նվաճումները: Հումանացումն ուսումնասիրում է հասարակական կյանքը, բարքերը, փոխհարաբերությունները:

Սոցիոլոգիացման հիմնական նպատակը սոցիոլոգիական ասպեկտներն են, դրանց զարգացումը: Այս ուղղությունը սերտորեն կապված է հումանացման հետ:

Էկոլոգիացումը աշխարհագրության մեջ ունի կարևոր առաջնային նշանակություն: Այն դիտարկում է մարդուն և իր կողմից ստեղծած արտադրության կապերը իր իսկ միջավայրում [3]:

Դպրոցական աշխարհագրության արդի բովանդակությունը պետք է ներառի գիտության նորագույն նվաճումները, հակառակ դեպքում՝ կգոյանա անջրպետ կրթության և գիտության միջև: Հարկ է նշել, որ հաճախ չի հաջողվում

իրականացնել այն խնդիրները, որոնք վիճահարույց են դառնում մասնագետների շրջանում:

Աշխարհագրության ուսուցման և մանկավարժության համագործակցության շրջանակներում բացահայտվել է, որ ուսուցման բովանդակության մեջ հիմնականը գիտելիքների կառուցվածքն է, դրանց կապերն ու հետևանքները, որոնք հիմք են հանդիսանում գիտելիքների տրամաբանական կապի համար: Աշակերտներին արդյունավետ գիտելիքներ տալու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել տարիքային ու մտավոր առանձնահատկություններին և դրանից ելնելով՝ ներկայացնել գիտելիքների այնպիսի բազա, որի յուրացումը կլինի մատչելի միջին ունակության յուրաքանչյուր խմբի համար: Այստեղ կարևորվում է նաև տրամաբանության դերը, հատկապես դասընթացի կառուցվածքի ու մեթոդական ապարատի մշակման գործում [4]:

Միջառարկայական կապերը նույնպես շատ կարևորվում են դպրոցական դասընթացում ցանկացած առարկայի համար: Այստեղ պետք է դուրս բերել այն ընդհանուր երևույթներն ու դրույթները, որոնք առկա են մյուս դասընթացներում կրկնություն լինելու համար: Դրանք պետք է իրականացնել աննկատ, քանի որ պետք է պահպանվեն որոշ երևույթներ, որոնք պահանջում են խորացում աշխարհագրության կողմից: Այն հատկապես բնորոշ է կլիմայական և օդերևութաբանական պրոցեսներին:

Աշխարհագրության դասավանդման բովանդակության մեջ չափազանց կարևորվում է առաջադրանքների համակարգը՝ ստուգողական և թեստային առաջադրանքներ, ռեբուսներ, բառախաղեր և այլն, որոնք զարգացնում են սովորողների ինտելեկտուալ կարողություններն ու մտահորիզոնը՝ այն դարձնելով ընդգրկուն [5]:

Երկարամյա մանկավարժական փորձը բերել է այն համոզման, որ ուսուցման բովանդակության փոփոխման մեջ կարևորվում է ուսուցման ձևերի փոփոխությունները՝ ուսուցման կոլեկտիվ, աշակերտակենտրոն եղանակ: Ուսուցման բովանդակության ժամանակ պակաս կարևոր չեն սովորողների հայացքները, կարողություններն ու հմտությունները, արժեքային կողմնորոշումները, այսինքն՝ ի՞նչ են ուզում, ինչպե՞ս սովորեն, և ինչպե՞ս սովորեցնենք: Այս պրոցեսը մեր օրերում մտահոգիչ է, քանի որ այն պայմանավորված է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ բազմաթիվ պատճառներով՝ մասնագետների որակական համեմատաբար ցածր մակարդակով, նոր տեխնոլոգիաների բացակայությամբ կամ դրանց չտիրապետելով:

Հետխորհրդային առաջին իսկ օրերից կատարված աշխատանքների արդյունքում դպրոցական աշխարհագրության հայեցակարգն ունի հետևյալ կառուցվածքը և բովանդակությունը. երկրորդ դասարանում աշակերտներն ուսումնասիրում են «Մենք և շրջակա աշխարհը» համալիր դասընթացը, որում տեղ են զբաղեցնում աշխարհագրական պատկերացումներ իրենց բնակավայրի, երկրի ու աշխարհի, գիտելիքներ բույսերի ու կենդանիների մասին:

Երրորդ դասարանի դասընթացը նույնպես ունի համալիր կառուցվածք, որը երկրորդ դասարանի դասընթացի տրամաբանական շարունակությունն է և կրում է «Մենք և շրջակա աշխարհը» անվանումը: Դասագրքի՝ աշխարհագրությանը վերաբերող բաժնում պատկերացումներ են տրվում մթնոլորտում, ջրային ու ցամաքային տարածքներում տեղի ունեցող որոշ ֆիզիկաաշխարհագրական երևույթների մասին:

Չորրորդ դասարանում աշակերտները կրկին ուսումնասիրում են «Մենք և շրջակա աշխարհը» համալիր դասընթացը, որը սովորողներին ծանոթացնում է բնության երևույթների մասին, ծանոթացնում *մարդ-բնություն* հարաբերություններին՝ պարզ տարբերակներով:

Երկրորդ, երրորդ և չորրորդ դասարանների «Մենք և շրջակա աշխարհը» դասընթացները սովորողներին նախապատրաստում են հաջորդ դասարանում աշխարհագրության, պատմության, կենսաբանության, ֆիզիկայի և քիմիայի ուսումնասիրմանը:

Հինգերորդ դասարանում դասընթացը կոչվում է «Բնագիտություն», որում ուսուցանվում են գիտելիքներ երկրագնդի և նրա աշխարհագրական թաղանթի վերաբերյալ, նրանում տեղի ունեցող երևույթների ու պրոցեսների որոշակի ուսումնասիրությամբ: Դասընթացում քննվում են աշխարհագրական թաղանթի ոլորտները և այդ ոլորտների միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապերը:

Վեցերորդ դասարանում «Մայրցամաքների և օվկիանոսների աշխարհագրություն» դասընթացն է, որում ներկայացված են մայրցամաքների և օվկիանոսների բնությունը, բնակչությունը, բնական պայմանները և դրանց փոխադարձ կապերը:

Յոթերորդ դասարանում սովորողները որոշակի խորությամբ ուսումնասիրում են աշխարհը՝ մեր մոլորակը, որում տեղ են գտել Աշխարհի քաղաքական քարտեզի, աշխարհի բնակչության, բնական պայմանների ու ռեսուրսների, համաշխարհային տնտեսության և նրա ոլորտների մասին թեմաներ:

Ութերորդ դասարանի աշխարհագրությունը նախորդի տրամաբանական շարունակությունն է, որտեղ տրվում են աշխարհի տարածաշրջանների և նրանցում գտնվող առավել ակնառու պետությունների աշխարհագրական դիրքի, բնական պայմանների ու ռեսուրսների, բնակչության, տնտեսության մասին գիտելիքներ:

Իններորդ դասարանում ուսումնասիրվում է «Հայաստանի աշխարհագրությունը»: Դասընթացը սկսվում է Հայկական լեռնաշխարհի համակարգված ուսումնասիրությամբ, որին հաջորդում է Հայաստանի Հանրապետության բավականին խոր ուսումնասիրությունը՝ աշխարհագրական դիրք, վարչատարածքային բաժանում, բնական պայմաններ և ռեսուրսներ, բնակչություն, տնտեսություն, այդ թվում՝ ծառայությունների համակարգ: Դասընթացի վերջում ուսումնասիրվում է Արցախի Հանրապետությունը՝ նույն բովանդակային կառուցվածքով [6,7]:

Ավագ դպրոցի 10-12-րդ դասարանների աշխարհագրության դասընթացները մատուցում են համակարգված և խորացված գիտելիքներ աշխարհի վերաբերյալ ամփոփելով նախորդ տարիների անցած նյութը:

Տասներորդ դասարանում աշակերտներն ուսումնասիրում են երկրագնդի ձևավորման պատմությունը, ֆիզիկաաշխարհագրական երևույթները և դրանց փոխադարձ կապը: Դասագրքի երկրորդ՝ զգալի հատվածը վերաբերում է երկրագնդի բնակչության խոր ուսումնասիրությանը:

Տասնմեկերորդ դասարանում սովորողներն ուսումնասիրում են համաշխարհային տնտեսությունը՝ իր բոլոր տնտեսաաշխարհագրական կապերով, միջազգային տնտեսական հարաբերությունները: Դասագրքի երկրորդ հատվածում բնության և հասարակության հարաբերություններն են, համաշխարհային բնապահպանական ռազմավարությունը:

Տասներկուերորդ դասարանի դասընթացը վերաբերում է աշխարհի գլոբալ հիմնախնդիրներին և առանձնահատուկ տարածաշրջաններին, որն ամփոփում է աշխարհագրության համալիր ծրագրի բովանդակությունը [8]:

Եզրակացություն: Ամփոփելով հանգում ենք այն եզրակացության, որ հանրակրթական դպրոցի արդի աշխարհագրության բովանդակությունը հետխորհրդային տարիներին մասնագետների խմբերի կողմից ենթարկվել ու ենթարկվում է դինամիկ, աստիճանական մշակման: Արդյունքում կատարվում է փորձ պահպանելու խորհրդային տարիների դասընթացի առաջավոր փորձը, շեշտադրելով ազգային դպրոցի գաղափարախոսությունը: Կարևորվում է ուսուցման գործընթացի արդիականացումը՝ հիմք ընդունելով ժամանակի պահանջն ու հրամայականը: Ուսումնասիրվում է դասընթացի բովանդակության միջազգային փորձը, հետխորհրդային տարիներին ներդրվեց ազգային դպրոց: Օրինակ, ռուսականի փորձը՝ երկրորդ և երրորդ դասարաններում «Մենք և շրջակա աշխարհը» դասընթացը, որը կյանքի է կոչվել մեր ազգային դպրոցում: Անընդհատ ուշադրության կենտրոնում են աշխարհագրության դասավանդման պրոցեսում հումանացման, էկոլոգիացման և սոցիոլոգիացման ուղղությունները, որոնց դերը չափազանց մեծ է ժամանակակից դպրոցական աշխարհագրության բովանդակության կատարելագործման բնագավառում:

Գրականություն

1. **Բաբանսկի Յու.Կ.**, Մանկավարժություն, Ուսումնական ձեռնարկ Մանկավարժական ինստիտուտի ուսանողների համար, Երևան, 1986 թ., 324 էջ:
2. **Վալեսյան Լ.Հ., Հովհաննիսյան Գ.Ժ.**, Հանրակրթական դպրոցի «Աշխարհագրություն» առարկայի հայեցակարգ, «Աշխարհագրություն» 4-10-րդ դասարանների ծրագրեր, Երևան, 1996 թ.:

3. **Максаковский Б.П.**, Географическая культура, Москва, 1998 г.
4. **Панчешникова Л.М.**, Методика обучения географии в средней школе, Москва, 1983г.
5. **Գրիգորյան Վ.Վ.**, Ստուգողական աշխատանքի անցկացումը աշխարհագրության դասերին, Երևան, Գիտելիք հանդես, հ. 14, 2004 թ. էջ 44-51:
6. **Գասպարյան Տ.Վ., Հովհաննիսյան Գ.Ժ.**, Աշխարհագրություն, Հայաստանի աշխարհագրություն, 4-10-րդ դասարանների ծրագրեր, Երևան, 1996 թ.:
7. Հանրակրթության պետական չափորոշիչ, ՀՀ ԿԳՆ, տեղեկագիր, 2/2000:
8. **Գրիգորյան Վ.Վ.**, Աշխարհագրություն առարկայի դասավանդման դերը հանրակրթության համակարգում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N1-2, Երևան, 2014թ.:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, աշխ.գ.դ. Ա.Ռ.Ավագյանը: